

Analyza zadlženosti slovenských domácností

Analysis of Indebtedness of Slovak Households

Ján VRAVEC

Abstrakt

Článok pojednáva o zadlženosti slovenských domácností, ktorá sa v posledných rokoch stáva vážnym ekonomickým, sociálnym a etickým problémom. Na vývoj zadlženosti slovenských domácností má významný vplyv veľa rôznych faktorov. Dôležitým faktorom rastu záväzkov domácností bola relatívne nízka úroveň zadlženia v minulosti, typická pre krajiny strednej a východnej Európy. Okrem nízkej miery zadlženosti obyvateľov prispieva k rastu zadlženosti slovenských domácností aj významný pokles úrokových sadzieb na finančnom trhu. Rýchle tempo rastu zadlženosti slovenských domácností však môže byť v budúcnosti významným zdrojom ekonomickej nerovnováhy na mikroekonomickej aj makroekonomickej úrovni.

Kľúčové slová

Zadlženosť domácností, finančné aktíva domácností, úvery domácnosti

Abstract

The article discusses the indebtedness of Slovak households, which in recent years has become a serious economic, social and ethical problem. The development of indebtedness of Slovak households has a significant impact many different factors. An important factor in the growth of household liabilities has been relatively low level of debt in the past, typical for Central and Eastern Europe. In addition to the low level of indebtedness of the population it contributes to the growth of indebtedness of Slovak households and a significant decline in interest rates in the financial market. The fast pace of growth of indebtedness of Slovak households, however, could be the major source of economic instability at the micro and macro level.

Key words

Indebtedness of households, financial assets of households, credits of household

JEL Classification: D14, O15

Úvod

Zadlženosť slovenských domácností je determinovaná veľkým množstvom rôznych faktorov. Relatívne nízka úroveň zadlženia, typická pre krajiny strednej a východnej Európy v minulosti, umožnila prudký rast ich zadlžovania v nových ekonomických podmienkach. V ostatnom období je hnacím motorom rastu zadlženosti domácností aj významný pokles úrokových sadzieb v peňažných ústavoch.

Dôležitým faktorom zvyšovania zadlženosti slovenských domácností, najmä v období pred finančnou krízou, bola aj silnejúca dôvera domácností, pokiaľ ide o ekonomický vývoj. Pred krízou väčšina slovenských domácností očakávala kontinuálny rast príjmov, znižovanie nezamestnanosti a rast sociálnych istôt. Pred krízou rástol najmä objem hypotekárnych úverov, ako jeden z dôvodov sa často uvádza prudký rast cien nehnuteľností, najmä v období rokov 2005 až 2009.

Rast cien nehnuteľností spojený s očakávaniami ich ďalšieho zvyšovania bol nielen dôvodom na rýchlejšie investičné rozhodovanie domácností, ale aj dôsledkom veľkého objemu úverov nasmerovaných na tento trh. Pozitívom pre banky je najmä fakt, že zadlženosť slovenských domácností v porovnaní s viacerými inými štátmi EÚ vykazuje menej rizikových parametrov. Týka sa to najmä celkového objemu dlhu, ktorý v tejto fáze nie je zdrojom makroekonomickej nerovnováhy, no v budúcnosti môže spôsobiť problémy na mikro aj makro úrovni.

Finančné aktíva slovenských domácností

Viacerými zmenami prešli aj finančné aktíva slovenských domácností. Dynamika ich rastu bola síce pomalšia ako v prípade finančných záväzkov, z hľadiska objemu ich však stále prevyšujú pasíva. Za najvýznamnejšiu zmenu v štruktúre finančných aktív možno považovať vznik dôchodkových fondov, ktoré sa postupne stávajú veľmi dôležitou časťou úspor domácností. Dôležitým faktorom meniacej sa štruktúry bol aj rozvoj produktov životného poistenia a kolektívneho investovania. Určitý vplyv na štruktúru finančných aktív domácností mala aj finančná kríza.

Analýza finančných aktív domácností predstavuje dôležitý komponent chápania ich finančnej pozície. Kým záväzky sú pre domácnosti v istom zmysle ťarchou a tiež zdrojom špecifického, ale veľmi významného rizika, finančné aktíva môžu predstavovať ochranu pred prípadným negatívnym vývojom, ako je napríklad strata zamestnania. Aj keď

agregovaný pohľad na aktíva a pasíva vôbec nevypovedá o finančnej pozícii jednotlivých domácností.

Objem celkových aktív domácnosti však zatiaľ v priemere prevyšuje nad celkovými pasívami. Ak prijmem predpoklad, že typická domácnosť nemá dôvod držať napríklad na účte v banke väčšiu sumu, ako je hodnota jej úverov, potom táto situácia je výsledkom relatívne nízkej miery úverového zaťaženia v tomto segmente.

Faktom zostáva, že rast úspor a finančných investícií domácností je na Slovensku dlhodobo pomalší ako rast dlhov. Dlhy slovenských domácností rastú rýchlejšim tempom ako ich úspory, čo môže do budúcnosti so sebou priniesť veľké ekonomické, sociálne a etické problémy. Z hľadiska štruktúry sa finančné aktíva slovenských domácností vyznačujú niekoľkými významnými aspektmi.

1. Prvým aspektom je relatívne silná orientácia slovenských domácností na hotovosť. Držanie hotovosti je u nás vyššie nielen v porovnaní s krajinami západnej Európy, ale aj v porovnaní so susednou Českou republikou. Táto skutočnosť sa prejavila aj pred prechodom na euro, keď domácnosti v priebehu pár mesiacov vložili do domácich bánk okolo 120 mld. SKK, pričom väčšina z toho sa vo forme novej meny vrátila do peňaženiek domácností ešte počas roka 2009.

2. Druhým významným aspektom sú nízke investície domácností do akcií a iných cenných papierov. Napriek tomu, že takúto možnosť ponúkajú napríklad niektoré fondy kolektívneho investovania, slovenské domácnosti sa v tomto kontexte javia ako veľmi konzervatívne. Z hľadiska prevládajúcich teórií finančného trhu takto síce prichádzajú o možnosť vyššieho zhodnotenia svojich úspor, na druhej strane to minimalizovalo priamy dopad finančnej krízy na konci roka 2008 a v roku 2009. Investície v akciových fondoch ponúkaných domácimi správcovskými spoločnosťami vtedy v priemere stratili 50% hodnoty.

3. Tretím dôležitým aspektom je fakt, že slovenská populácia je veľmi šetrná a aj z relatívne nízkeho disponibilného príjmu dokáže ušetriť. Na Slovensku sa priemerná mesačná hrubá mzda pohybuje len okolo 880 eur v roku 2015. Šetrenie bolo veľmi dôležité najmä pre strednú a staršiu vekovú skupinu obyvateľov Slovenska. Mladšie vekové ročníky sú už menej šetrné a viac otvorené zadlžovaniu sa.

4. Štvrtým aspektom je podiel v životnom poistení a v dôchodkových fondoch. Starobné dôchodkové sporenie vytvorené v roku 2005 sa stalo najrýchlejšie rastúcou zložkou finančných aktív domácností. Spolu s doplnkovým dôchodkovým sporením predbehlo poisťné produkty už v polovici roka 2008. Treba však pripomenúť, že jeho nárast nebol vždy

dôsledkom aktívneho rozhodovania domácností, ale súvisel aj so sériou legislatívnych zmien. Skutočnosťou zostáva, že práve dôchodkové sporenie postupne znižuje koncentráciu úspor domácností v bankovom sektore.

Komparácia zadlženosti slovenských domácností s krajinami EÚ

Podľa údajov Národnej banky Slovenska mali ku koncu roka 2015 obyvatelia Slovenska požíčaných z bánk zhruba 18 mld. eur vo forme úverov na bývanie. Nejde však len o hypotekárne úvery, ale aj o iné úvery na nehnuteľnosti, či stavebné úvery a medziúvery stavebných sporiteľní. Z bánk si však obyvatelia požíčavajú peniaze aj vo forme spotrebiteľských úverov, ktoré si tiež ukrojili značnú časť úverového trhu v SR.

Ku koncu roka 2015 mali Slováci z bánk požíčaných celkovo okolo 24 mld. eur. Až tri štvrtiny z tohto objemu pripadlo na úvery spojené s bývaním. Na iné úvery avšak spojené s nehnuteľnosťami pripadá 60% z tejto sumy. Samotné hypotekárne úvery tvorili o niečo viac ako štvrtinu. Zvyšok predstavovali stavebné úvery a medziúvery stavebných sporiteľní. Viac ako 3,6 mld. eur, čiže 15,5% všetkých úverov, poskytli banky vo forme spotrebiteľských úverov. Menšie zastúpenie na celkovom objeme mali prečerpania, kreditné karty alebo aj prevádzkové úvery. V porovnaní s rokom 2014 došlo k nárastu celkového stavu poskytnutých úverov o 12%.

Podľa údajov Európskej centrálnej banky mal ku koncu roka 2015 každý dospelý slovenský občan od bánk požíčaných v priemere 5 759 EUR. V porovnaní s júnom 2014 sa táto suma navýšila o zhruba 650 eur. Priemer krajín eurozóny sa pohybuje až na úrovni okolo 20 000 eur. Menej ako obyvatelia Slovenska dlžili dospelí obyvatelia v deviatich krajinách EÚ. Menej dlžili aj obyvatelia v susednom Česku, aj keď len o pár eur. Nižšie podlžnosti voči bankám mali aj Poliaci a Maďari.

Práve Maďari, patria spolu s Rumunskom a Bulharskom medzi trojicu najmenej zadlžených národov EÚ. Ku koncu prvého polroka 2015 dlžil v priemere každý dospelý obyvateľ Maďarska banke v priemere 2 383 eur. Najnižšia úverová suma v EÚ pripadala na dospelého Rumuna, a to len 1 463 eur. Obyvateľ Bulharska dlžil v priemere o stovku viac. Naopak, susední Rakúšania sa umiestnili až za priemerom eurozóny s pôžičkou 21 417 eur na priemerného dospelého Rakúšana.

Najväčší objem úverov, v rozsahu nad 30 tis. eur na dospelého obyvateľa, pripadá na Cyperčana, Holanďana, Brita a Švéda. Najviac zadlženým národom sú však dospelí obyvatelia Luxemburska, kde jeden dospelý obyvateľ dlhoval ku koncu roka 2015 v priemere až 92 779 eur. To je ešte dvakrát viac ako priemerný Švéd a až 17 – krát viac ako priemerný

dospelý obyvateľ Slovenska. Každá minca má však dve strany a pre lepší obraz je vhodné brať do úvahy aj výšku vkladov, ktoré majú obyvatelia spomenutých krajín v bankách uložené.

Tabuľka 1. Zadlženosť obyvateľov rôznych krajín v eurách v roku 2015

Krajina	Priemerná zadlženosť na obyvateľa 18+ (EUR)	Priemerný vklad na obyvateľa 18+ (EUR)	Úvery obyvateľov 18+ na 100 EUR vkladov
Rumunsko	1 463	1 969	74
Bulharsko	1 549	3 462	45
Maďarsko	2 383	2 788	85
Litva	3 194	4 315	74
Lotyšsko	3 322	3 383	98
Poľsko	4 791	4 968	96
Chorvátsko	4 783	7 174	67
Slovinsko	5 227	9 337	56
Česká republika	5 553	8 648	64
Slovensko	5 759	6 870	84
Estónsko	6 809	5 504	124
Taliano	12 232	19 102	64
Grécko	12 052	11 306	107
Malta	14 013	29 170	48
Portugalsko	14 211	16 299	87
Belgicko	17 265	36 930	47
Španielsko	18 860	19 696	96
Eurozóna	19 924	24 403	82
Rakúsko	21 417	32 767	65
Francúzsko	21 869	24 648	89
Nemecko	22 498	29 348	77
Írsko	27 330	27 886	98
Fínsko	27 870	18 816	148
Cyprus	31 005	34 935	89
Holandsko	33 801	30 132	112
Veľká Británia	33 379	31 830	105
Švédsko	44 704	21 559	207
Luxembursko	92 779	107 175	87

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe údajov ECB za rok 2015

Obyvateľstvo Slovenska patrí spolu s ďalšími 18 členmi EÚ ku krajinám, ktoré majú v bankách viac peňazí uložených ako z nich požičaných. Na každých 100 eur vkladov totiž pripadalo 84 eur z banky požičaných. To je len tesne nad priemerom eurozóny, kde táto suma predstavovala 82 eur.

Prvenstvo v tomto smere získalo Bulharsko, kde na 100 eur vkladu prislúchalo len 45 eur úveru. Naopak, Švédmi si v priemere požičali o 107 eur viac ako do banky vložili. Väčšiu sumu požičanú ako vloženú mali aj obyvatelia Írska, Veľkej Británie, Grécka, Holandska, Estónska a Fínska. Rovnaký pomer uložených a požičaných prostriedkov majú len obyvatelia Lotyšska. Tento vývoj zadlženosti môže byť z dlhodobého hľadiska veľmi nepriaznivý a problémový.

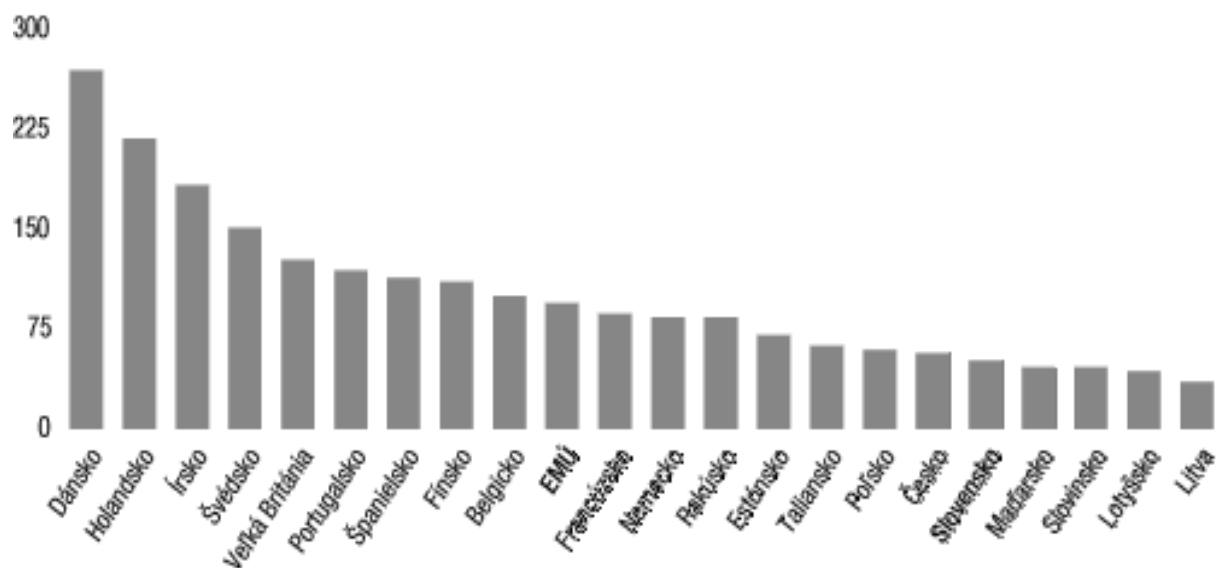
Analýza príčin a dôsledkov rastu zadlženosti slovenských domácností

Podiel dlhu slovenských domácností na ich disponibilnom príjme patrí ešte vždy k najnižším v EÚ. No tempo zadlžovania je na Slovensku o veľa rýchlejšie ako v iných európskych krajinách. Treba si však uvedomiť, že slovenský úverový trh na rozdiel od západnej Európy ešte nie je úplne nasýtený. Výsledkom týchto procesov môže byť v budúcnosti najmä problém nesplácania bankových úverov domácnosťami.

Pod vývoj zadlženosti slovenských domácností sa už dlhšie podpisuje najmä voľná menová politika ECB a nízka hlavná úroková sadzba banky, ktorá sa s veľkou pravdepodobnosťou bude nachádzať na technickej nule aj celý budúci rok. Od sadzby ECB sa odvíjajú aj sadzby na medzibankovom trhu, ktoré sa tak podpísali aj pod rekordne nízke úroky pri úverových produktoch. Na Slovensku dosiahla priemerná ročná úroková miera pri novo poskytnutých spotrebiteľských úveroch na konci roka 2015 úroveň okolo 12% a pri úveroch na bývanie len okolo 2% až 2,5%. Nízke úrokové miery motivujú slovenské domácnosti brať si ďalšie hypotekárne úvery a zadlžovať sa stále viac.

Slovenská republika je jediným štátom v rámci EÚ, v ktorom zadlženosť domácností meraná podielom ich zadlženosti na disponibilnom príjme rastie nepretržite od roku 2003. Zadlženosť slovenských domácností rástla úplne prirodzene, lebo na začiatku bola veľmi nízka. Za ostatných päť rokov je rast zadlženosti slovenských domácností relatívne aj absolútne najvyšší zo všetkých krajín Európskej únie, hoci v porovnaní s príjmami to nie je alarmujúce. Slovenské domácnosti patria medzi najviac zadlžené z krajín v strednej a východnej Európe.

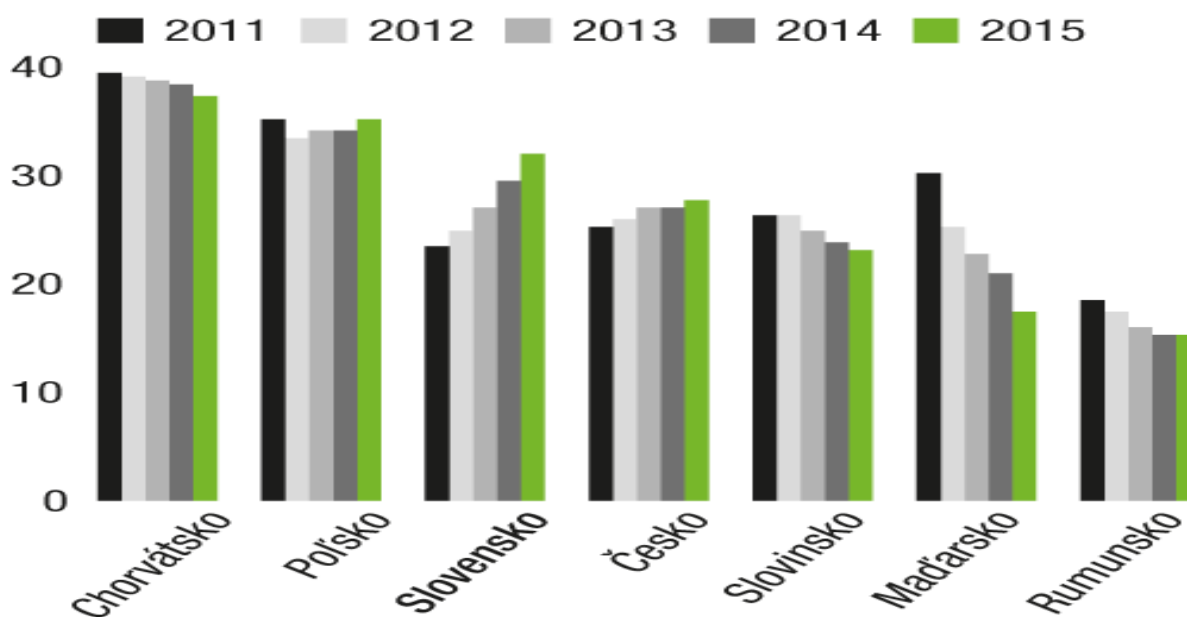
Graf 1: Podiel zadlženosti domácnosti na disponibilných príjmoch v roku 2014 v %

Zdroj: Eurostat, 2014

Aj NBS je takýmto tempom rastu zadlžovania sa domácností na Slovensku znepokojená. Pri komparácií zadlženosti slovenských domácností s ich disponibilnými príjmami, či s HDP na obyvateľa vyvstáva otázka ako dlho môže vydržať aktuálne tempo zadlžovania sa obyvateľstva Slovenska. V krajinách EÚ prevládajú v ostanom období skôr tendencie s poklesom týchto podielov, čo ukazuje, že rast zadlženosti domácností nebol dlhodobo udržateľný. Zadlženosť slovenských domácností dosahuje už 35% slovenského HDP a neustále sa zvyšuje. Ako ukazuje graf 2 percentuálny podiel úverov domácnostiam na HDP je z okolitých krajín najvyšší v Chorvátsku a Poľsku, no tempo rastu je najvyššie na Slovensku.

Graf 2: Podiel úverov domácnostiam na HDP krajín rokov 2011- 2015 v %

Zdroj: Raiffeisen Bank Research, 2015

Zadlženosť domácností je problematická najmä z hľadiska ekonomického rastu, zadlžené domácnosti majú užší priestor na zvyšovanie svojej spotreby. NBS presadzuje názor viac ako samotná zadlženosť je v slovenských podmienkach dôležitý faktor, ako je dlh rozdelený medzi jednotlivé slovenské domácnosti. Dlh slovenských domácností je podľa NBS sústredený do vekových skupín od 16 do 44 rokov a medzi domácnosťami s mediánovými príjmami. V krajinných eurozóny sú dlhom zaťažení skôr starší a bohatší klienti. Pozitívom pre domácnosti aj pre celú ekonomiku SR je, že prevažujú práve hypotekárne úvery, čo naznačuje, že úvery sú použité skôr na investičné ako na spotrebné účely.

Slabinou zostáva závislosť zamestnanosti slovenských občanov od exportne orientovaných podnikov a ich dodávateľov. Vzťah slovenských domácností a miestnych bánk je svojím spôsobom modelom tradičného bankovníctva. Tento model, ktorý aj napriek výnimkám dominuje, je jedným z dôvodov, prečo ekonomická kríza zatiaľ nemala veľký negatívny dopad nielen na finančné aktíva domácností, ale ani na slovenský bankový sektor ako celok.

Najlepším spôsobom ako predchádzať nesplácaniu úverov, je ak si klient banky zabezpečí rezervu vo výške 3 - 6 mesačných splátok. Ak už problém vznikne a klient nemá

rezervu, klient a banka by mali nájsť najvhodnejšie riešenie. Konkrétne možnosti závisia od viacerých okolností, ako je napríklad finančná a sociálna situácia v domácnosti.

Najčastejším riešením, ktoré klienti využívajú, je dočasné zníženie splátky úveru na obdobie do 6 mesiacov. Novú výšku splátky vtedy banka prispôbuje aktuálnym možnostiam klienta a jeho konkrétnej životnej situácii. Aj pre klienta je však dobré, aby splátka neklesla pod 30% pôvodnej splátky. Klient tak platí aspoň časť svojho úveru a vie, že zníženie splátky je len dočasné riešenie, ktoré treba nahradiť trvalým.

Skúsenosti z bankovej praxe sú také, že mnohí klienti, ktorí mali dočasne zníženú splátku na šesť mesiacov, boli po tomto období opäť schopní riadne splácať svoje úvery. Druhou využívanou možnosťou je predĺženie doby splácania. Ak klientovi nevyhovuje výška splátky vypočítaná na 20 rokov, banka ju môže znížiť, ale klient budete splácať napríklad 30 rokov.

Diskusia

V posledných rokoch sa stále častejšie objavujú problémy so splácaním úverov obyvateľmi Slovenska. Nový úver z banky klienti veľmi často využívajú aj na to, aby si ním výhodnejšie refinancovali nejaký starý úver. Dlžníci tiež veľmi často spájajú viac úverov do jedného, a teda konsolidujú svoje úvery. Enormné zadlženie obyvateľstva a štátov je jednou z príčin hospodárskeho prepadu a následného pomalého oživovania vo vyspelých ekonomikách.

Rýchle zadlžovanie Slovákov nemôže mať negatívne dopady na našu ekonomiku a sociálnu oblasť. Samozrejme, zvyšovanie zadlženosti vytvára väčší tlak na rodinné rozpočty domácností a vznik sociálnych a psychických problémov obyvateľstva. Banky vidia ďalší priestor na zvyšovanie zadlženosti obyvateľov Slovenska a tomu prispôbili úverovú politiku - na jednej strane klesajúce úrokové sadzby, na druhej strane uvoľňovanie kritérií pri schvaľovaní úverov. Táto politika bánk môže byť v budúcnosti veľmi nebezpečná a spôsobiť veľké ekonomické, sociálne a etické problémy.

Miera nesplácaných úverov môže do budúca narastať a vytvárať nestabilné sociálne a etické prostredie. Pokiaľ ide o financovanie nehnuteľnosti a ich cena nie je nadhodnotená, tak zadlžovanie domácnosti v rozumnej miere je možné považovať za prijateľné.

Pri výbere úveru by mali ľudia vždy banky medzi sebou porovnávať. Aj malé rozdiely v úrokovej sadzbe dokážu spôsobiť veľké rozdiely v celkovom preplatení, pri hypotékach dokonca aj v tisícoch eur. V prvom rade by si potenciálni klienti mali vyžiadať ponuky čo najväčšieho počtu bánk a následne si vybrať tú najvýhodnejšiu.

Vedecký časopis FINANČNÉ TRHY, Bratislava, Derivat 2016, ISSN 1336-5711, 3/2016

Sedem odporúčaní pre potenciálnych dlžníkov:

1. Každý občan by si mal podriadene zvážiť či úver naozaj potrebuje a či neexistuje žiadna iná možnosť ako riešiť svoje finančné problémy. Výbornou alternatívou bankových úverov sú pôžičky od príbuzných a známych.

2. Dlh sám o sebe nemusí predstavovať problém. Úver je len prísľub dlžníka odovzdať časť svojich zdrojov v budúcnosti. Tu si musí každý dlžník sám individuálne zvážiť svoje možnosti a riziká, či bude schopný úver v budúcnosti splácať. Podobne riziká svojich potenciálnych klientov vyhodnocujú aj banky.

3. Dlžník by nemal siahnuť hneď po prvej ponuke. Jednotlivé úverové ponuky by si mal starostlivo zvážiť a porovnať. Zvýšenú pozornosť by mal venovať najmä ročnej percentuálnej miere nákladov.

4. Pred podpisom úverovej zmluvy je potrebné, aby si dlžník veľmi pozorne prečítal všetky ustanovenia. Zmluvy slúžia práve na to, aby dlžníkov v horších časoch chránili. Dlžník nesmie vynechať časti označené hviezdikou a ani poznámky pod čiarou.

5. Pred podpisom zmluvy o úvere by si mal dlžník zvážiť, či bude schopný splácať mesačnú splátku zo svojich disponibilných príjmov. Nie je na škodu vytvárať si priebežne finančnú rezervu vo výške aspoň troch mesačných splátok.

6. Viacero úverov by si mal dlžník konsolidovať do jedného úveru. Týmto spôsobom si môže poupratovať vo svojich záväzkoch a zároveň ušetriť na nákladoch súvisiacich s ich splácaním. Spojením viacerých úverov do jedného dlžník ušetrí nielen na poplatkoch, ale môže si znížiť aj výšku mesačnej splátky.

7. V prípade akéhokoľvek problému musí dlžník aktívne komunikovať s bankou. Včasnou komunikáciou s bankou si môže dlžník výrazne uľahčiť riešenie akéhokoľvek problému a predísť tak nepríjemnostiam.

Tento príspevok je spracovaný v rámci projektu KEGA 058PU-4/2015.

Zoznam použitej literatúry

- [1] BAJUS, R. - GLOVA, J. - KÁDÁROVÁ, J., 2011: Manažment portfólia cenných papierov a analýza investícií. 1st ed., Bratislava: Iura Edition. 306 p. ISBN 978-80-8078-438-6
- [2] JUSKOVÁ, M., 2009: Účtovníctvo I. 1st ed. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta manažmentu. 134 p. ISBN 978-80-8068-947-6

- [3] KLÁSEKOVÁ, M., 2016: Prečo sa NBS bojí ďalšieho zadlžovania domácností. [on line, citované 11.09.2016]. Dostupné z: [//www.etrend.sk/trend-archiv/rok-2016/cislo-25/preco-sa-nbs-boji-zadlzovania-slovakov.html](http://www.etrend.sk/trend-archiv/rok-2016/cislo-25/preco-sa-nbs-boji-zadlzovania-slovakov.html)
- [4] NEUPAUEROVÁ, M., VRAVEC, J., 2007. Monetary strategies from the perspective of intermediate objectives. In: *Panoeconomicus*. vol. 53, no. 2, 219-233 p. ISSN 1452-595X.
- [5] ONDROVÁ, D., 2015. Priemerná zadlženosť Slovákov vzrástla za rok o 12%. [on line, citované 10.09.2016]. Dostupné z: <http://www.investujeme.sk/priemerna-zadzenost-slovakov-vzrastla-za-rok-o-12/>
- [6] RYCHTÁRIK, Š., 2012. Finančné aktíva a pasíva slovenských domácností. In. *Biatec: Journal NBS*. Bratislavavol. vol. 20, n. 2, p. 2-7. ISSN 1335-0900.
- [7] SCHELLER, HANSPETER K., 2006. *European central bank*. 2nd ed. Frankfurt nad Mohanom. ISBN 978-92-899-057
- [8] TIROLE, J., 2002. *Financial crises, liquidity and the international monetary system*. 1st ed. Princeton University Press. ISBN 0-691-09985-5
- [9] VRAVEC, J., 2013. *Analýza determinantov vzniku a rozvoja peňazí, mien a menových systémov*. 1st ed. Prešov: Bookman. 168 p. ISBN 978-80-8165-019-2
- [10] VRAVEC, J., 2010: *Finančný manažment jednotlivca: analytický pohľad na riadenie osobných financií*. 1st ed. Prešov: PU Fakulta manažmentu. 165 p. ISBN 978-80-555-0251-9

Kontaktné údaje:

Ing. Ján VRAVEC, PhD.
Katedra financií a účtovníctva
Fakulta manažmentu, Prešovská univerzita v Prešove
ul. Konštantínova 16
080 01 Prešov,
Slovensko, EÚ
email: jan.vravec@unipo.sk, vravec@gmail.com